

W ostatnim rozdziale (s. 359-492) ks. S. Zieliński omawia wpływ apologetyki podmiotowej na dalszy rozwój apologetyki i teologii fundamentalnej. Jest on twórczy i wielokierunkowy, w pewnym sensie trwa do dziś. Autor zasadnie ukazuje, że wiele ustaleń apologetyki podmiotowej znalazło się we współczesnej teologii fundamentalnej, zwłaszcza rozumianej personalistycznie. Wpływ ten widać w personalistycznym i historiozbowczym rozumieniu objawienia oraz w jego chrystocentryzmie. W tym duchu patrzy się dziś także na pojęcie wiarygodności i znaków wiarygodności. Autor wyraźnie wskazuje, że pod wpływem metod typu podmiotowego (zwłaszcza odwołując się do Ollé-Laprune'a, Laberthonnière'a i przede wszystkim Blondela) teologia fundamentalna zaczęła się doszukiwać w chrześcijaństwie sensu dla ludzkiego życia. Obecna u przedstawicieli metod typu podmiotowego propozycja poszukiwania sensu przyczyniła się w pewnym stopniu do rozwoju teologii fundamentalnej rozumianej jako hermeneutyka. Podmiotowe ujęcie apologetyki uwzględniło także prospołeczne ukierunkowanie współczesnej teologii fundamentalnej.

Omawiana książka jest godna polecenia specjalistom, zwłaszcza teologom fundamentalnym, a także metodologom i – ogólnie – teologom, i to zarówno duchownym, jak i świeckim. Może właśnie świeccy członkowie Kościoła powinni zwrócić na nią baczną uwagę, ponieważ prezentuje okres, w którym przede wszystkim świeccy chrześcijanie parali się uzasadnianiem wiarygodności wyznawanej religii w kontekście jej krytyki i odrzucenia, dochodząc do nowatorskich rozwiązań.

Ks. Marian Rusecki
Instytut Teologii Fundamentalnej KUL

Bóg i Auschwitz. O Edycie Stein, wizycie Papieża Benedykta XVI i Bogu w mrokach dziejów. Red. M. Deselaers, L. Łysień, J. Nowak. Kraków: Wydawnictwo UNUM Centrum Dialogu i Modlitwy w Oświęcimiu 2007 ss. 262 + 7 stron fotografii.

Bóg i Auschwitz jest tytułem książki zredagowanej przez trzech kapłanów: Leszka Łysienia – doktora filozofii i przez kilka lat wikariusza Parafii NMP Królowej Polski w Brzezince w diecezji bielsko-żywieckiej, Jana Nowaka – dyrektora Centrum Dialogu i Modlitwy w Oświęcimiu, oraz Manfreda Deselaersa – Niemca z diecezji Aachen, doktora teologii obchodzącego w tym roku 25. rocznicę święceń i 18. rocznicę pobytu u progu Auschwitz, gdzie pracuje w Centrum Dialogu i Modlitwy. Książka ma podtytuł: *O Edycie Stein, wizycie Papieża Benedykta XVI i Bogu w mrokach dziejów*. Publikacja ta należy do niewielkiej grupy dzieł w języku polskim

podjmujących niezwykle trudny dla człowieka wierzącego problem, jakim jest Auschwitz.

Dla wszystkich księży redaktorów Oświęcim stanowi część życia i kapłaństwa. To nie pierwsza ich publikacja poświęcona temu niezwykle miejscu. Zwłaszcza ks. Deselaers ma na koncie ważne opracowania: *Bóg a zło w świetle biografii i wypowiedzi Rudolfa Hössa komendanta Auschwitz* (Kraków: Wydawnictwo WAM 1999; rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. A. Kubisia) oraz *Dialog u progu Auschwitz* (Red. M. Deselaers. Kraków: Wydawnictwo UNUM Centrum Dialogu i Modlitwy w Oświęcimiu 2007. T. 1; zapis wykładów wygłoszonych podczas dni studyjnych w 2000 r. noszących tytuł „U progu Auschwitz”); w 2000 r. został on uhonorowany przez Polską Radę Chrześcijan i Żydów tytułem „Człowieka Pojednania”. Wspomniani redaktorzy piórem, słowem i czynem nie pozwalają zapomnieć o Holokauście. Organizując sympozja, moderują filozoficzną, religijną i teologiczną refleksję o Auschwitz. Pomagają ich uczestnikom rozwiązać problem Auschwitz w sobie samych. Kto to uczyni, ten wie, że żyją oni nie w cieniu Auschwitz, lecz w świetle, jakim ono jest.

Omawiana książka składa się z 3 części, poprzedzonych przedmową Kardynała W. Kaspra (s. 5-7), Kardynała S. Dziwisza (s. 9-10) oraz Wstępem (s. 11-14).

Część I nosi tytuł *Św. Edyta Stein* (s. 15-96). Zawiera referaty wygłoszone w czasie seminarium naukowego poświęconego Edycie Stein, które odbyło się 9 maja 2006 roku. Dwa teksty mają charakter historyczny (W. Długoborski. *Działalność polityczna Edyty Stein w latach 1918-1919*, A. Grzegorzczak. *Wpływ myśli Edyty Stein na filozofię XXI wieku*), a cztery – problemowe (M. Zawada OCD. *Znaczenie Edyty Stein dla współczesnej duchowości*, S. Krajewski. *Sprawa Edyty Stein*, R. J. Weksler-Waszkinel. *Edyta Stein jako wyzwanie*, M. Deselaers. *Edyta Stein i odpowiedzialność Kościoła*). Ta część książki stanowi nie tylko bogate kompendium wiedzy o życiu i działalności Męczennicy, Patronki Europy, lecz także analizę jej oddziaływania na współczesność, w tym także na wzajemne relacje między Kościołem a narodem żydowskim. Z tego punktu widzenia interesujący jest tekst S. Krajewskiego, w którym prezentuje on w sposób zarówno wyważony, jak i precyzyjny zastrzeżenia Żydów do kanonizacji siostry Teresy Benedykty od Krzyża. Nie sposób ich tu referować. Najlepiej przeczytać ten tekst, który daje najlepszy wgląd w te problemy wyartykułowane przez współprzewodniczącego Polskiej Rady Chrześcijan i Żydów. Można się z niego także dowiedzieć o wyzwaniu, jakim dla określania tożsamości żydowskiej jest żydowska śmierć katolickiej zakonniczki E. Stein, a także fakt, że działające w Polsce Stowarzyszenie Dzieci Holokaustu składa się z katolików pochodzenia żydowskiego. Do wspomnianych problemów nawiązują artykuły ks. R. J. Wekslera-Waszkinele i ks. M. Deselaersa szanujące stanowisko strony żydowskiej i zarazem dążące do wszechstronnego wyjaśnienia katolickiej interpretacji życia Świętej – interpretacji zawierającej także bolesną prawdę o winach niektórych dzieci Kościoła popełnionych w przeszłości w stosunku do Żydów.

Wszystkie teksty zostały uporządkowane logicznie, co świadczy o merytorycznej dojrzałości organizatorów wspomnianego seminarium naukowego.

II część książki nosi tytuł *Benedykt XVI* (s. 97-124). Zawiera teksty wygłoszone w czasie pobytu Papieża w Auschwitz 28 maja 2006 r. (słowo powitania Benedykta

XVI w Centrum Dialogu i Modlitwy w Oświęcimiu wygłoszone przez Kard. S. Dziwisza, zapis modlitwy ekumenicznej w Birkenau, przemówienie Papieża w Auschwitz-Birkenau, fragment papieskiego przemówienia w czasie audiencji generalnej w Watykanie oraz jego słowa do Kolegium Kardynalskiego odnoszące się do pobytu w Auschwitz) oraz obszerny artykuł ks. M. Deselaersa *Znaczenie dwóch wizyt papieskich w Auschwitz*.

Część III została zatytułowana *Bóg w mrokach dziejów* (s. 125-256). Obejmuje ona referaty wygłoszone w czasie niezwykłego seminarium *Obecność Boga w mrokach dziejów*, które odbyło się 23-24 listopada 2007 r. – niezwykłego, gdyż oprócz referatów zasadniczymi elementami obrad było milczenie, modlitwa i wspólna droga krzyżowa po obozie (J. Barcik. *Wymagająca obecność Boga*; G. Chrzanowski OP. *Tradycyjna teodycea wobec Auschwitz – św. Tomasz i Hannah Arendt*; M. Deselaers. *Bóg a zło. Rozważania antropologiczno-teologiczne*; Z. Dymarski. *Mówić o Bogu czy o człowieku*; J. A. Kłoczowski OP. *Czy Bóg cierpiał w Auschwitz? Gdzie był Bóg w tamtych dniach? Dlaczego milczał?*; Ł. Łysień. *W półmroku dwuznaczności. Migotliwy sposób obecności Boga w pieklach stworzonych przez człowieka*; P. Sikory. *Mroki obecności Boga*; K. Tarnowski. *Odpowiedzialność Boga – odpowiedzialność człowieka*; K. Wieczorek. *Czy naprawdę będziecie jak Bóg? Poszukiwanie sensu cierpienia jako walka człowieka z Bogiem*) oraz zapis dyskusji panelowej na temat „Jakim językiem mówić o złu?”. Ogólnie można powiedzieć, że problem Auschwitz został w tych tekstach naświetlony szeroko – zarówno z perspektywy filozoficznej, jak i teologicznej, choć tych rozważań pojawiło się zdecydowanie mniej. Teksty filozoficzne ogniskują się wokół tzw. problemu teodycealnego, antropologii i filozofii religii; częste są w nich odwołania do myśli E. Lévinasa, E. Fackenheim, H. Arendt i H. Jonasa. Teksty o nachyleniu teologicznym starają się dotknąć rozumienia Boga, człowieka i cierpienia, odwołując się do myśli K. Michalskiego i ważnych publikacji J. B. Metza. Świadczą, że tylko w okrojonym zakresie Auschwitz przeniknęło do myśli teologicznej (bardziej na zachodzie Europy i USA, u nas bardzo szczątkowo), i że o wiele częściej jest ono obecne w literaturze pięknej i filozofii. Do tego jeszcze nawiążę.

Całość publikacji zamykają notki o autorach oraz fotografie upamiętniające wizytę Benedykta XVI w Auschwitz oraz oba seminaria-sympozja. Symboliczna jest fotografia ukazująca tęczę nad Auschwitz; ten motyw znajduje się także na okładce.

Książka ta – powtórzmy – jest jedną z nielicznych rodzimych publikacji naukowych podejmujących problem Auschwitz. Stanowi ona zapis zmagania naszych, polskich umysłów, sumień i wiary z tym problemem, dlatego jest niezwykle cenna, wręcz unikatowa. Nie można sobie wyobrazić, by ktoś zajmujący się kwestią Auschwitz nie zapoznał się z nią, nawet jeśli zdradza ona u polskich autorów zbytne naśladownictwo filozoficznej myśli ościennej.

Zdradza też brak rodzimej, polskiej teologii wyprowadzonej z faktu Auschwitz w jego całości – by tak rzec: polskiej teologii w świetle Auschwitz. W minionych latach dużo mówiło się o teologii w cieniu Auschwitz. Były też słowa o końcu teologii po Auschwitz, które nie pokrywały się z prawdą i były wyrazem postawy bardzo emocjonalnej, nie przemyślanej. Można wbrew nim powiedzieć, że teologia stała się po Auschwitz niezwykle potrzebna. Jako potwierdzenie trzeba przywołać rozwój

teologii nadziei, krzyża, miłości, miłosierdzia, zmartwychwstania, u podstaw których znajduje się trauma Auschwitz, choć może nie zawsze w sposób nieuświadomiony.

W związku z tym brakiem niech wolno będzie w tym miejscu zaanonsować kolejną publikację pod redakcją ks. M. Deselaersa, która będzie ściśle teologiczna. Będzie ona zawierać materiały z IV zjazdu Stowarzyszenia Teologów Fundamentalnych w Polsce, noszącego tytuł „Perspektywy teologii po Auschwitz”. Odbył się on w dniach 26-27 września 2008 r. w Centrum Dialogu i Modlitwy w Oświęcimiu i został w dużej mierze przygotowany przez wspomnianego autora. Spotkały się w nim trzy perspektywy: żydowska, niemiecka i polska. Co wynikło z tego spotkania? O tym we właściwym czasie.

Ks. Krzysztof Kaucha
Instytut Teologii Fundamentalnej KUL

Teologia religii. Chrześcijański punkt widzenia. Red. ks. G. Dziewulski (Biblioteka Teologii Fundamentalnej 2), Łódź–Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów 2007 ss. 342.

Książka ta jest drugim tomem serii Biblioteki Teologii Fundamentalnej; zawiera zbiór artykułów poświęconych problematyce teologii religii; jest on owocem dorocznego zjazdu Stowarzyszenia Teologów Fundamentalnych w Polsce; odbył się on w Wyższym Seminarium Duchownym w Łodzi w dniach 21–22 września 2006 roku i zgromadził 71 osób. Pierwszą część tego tomu stanowi zbiór wygłoszonych referatów i dyskusji nad nimi. Tematyka referatów i dyskusji jest niezwykle aktualna i potrzebna. Na duże uznanie zasługuje podjęcie tej problematyki; referaty powierzono bardzo kompetentnym autorom, co widać z najnowszej literatury, jaką cytują i z ustosunkowania się do niej krytycznie.

Druga część tomu zawiera studia poszerzające i uzupełniające tematykę spotkania. Krytyczne omówienie tomu podzielimy na dwie części: 1° Referaty i dyskusje wygłoszone na spotkaniu w Łodzi; 2° Teksty uzupełniające.

1. Wykład rozpoczynający obrady wygłosił ks. prof. dr hab. Łukasz Kamykowski (PAT). Referat miał charakter wprowadzający; autor wyjaśnił w nim samo pojęcie teologii religii, zwracając uwagę na trudności precyzyjnego przedstawienia tego pojęcia oraz natury tej nowej dyscypliny; zakwestionował jej formalny punkt widzenia. Nie neguje jednak praktycznej potrzeby tych badań w naszych czasach. Artykuł jest niezwykle wnikliwy i precyzyjny. Przestrzega przed skrajnymi ujęciami – wielość religii jako „wcielenie abstrakcyjnej religii” (s. 31). Drogę skrajną, nie do przyjęcia, wybrał John Hick, zrównoważoną zaś Jacques Dupuis (s. 31). Bardzo dobrze,